

Csapó Csaba

A szögekkel kivert „Ráday-bölcső”

Egy várbörtön anatómiája

A tanulmány egy készülő könyv egyik fejezeteként egyetlen kérdésre keresi a választ: mi az igazság a Ráday Gedeon szegedi tevékenységét (1869-1872) végigkísérő és később a tudományos feldolgozásokba is beépülő azon történetekben, amelyek szerint a betyárvilág felszámolását a királyi biztos példátlan kegyetlenséggel érte el. A tézis igazolása vagy elvetése a múlt században egy mendemonda bizonyításánál jóval nagyobb jelentőségre tehetett volna szert, ugyanis egy egész eszmekör kapcsolódott a *jó betyár* képzetéhez. A mítosz alapja a dicsőített személy legyőzhetetlensége, kizárólag áruházzal vagy más nemtelen eszközökkel történő leveretése volt. Ebbe a paraszti hiedelemvilágba pedig a legkevésbé sem illeszthető be egy ismeretlen gróf, aki az új korszak előhírnökeként csupán jól megválasztott beosztottakkal és egy tisztviselőtől szokatlan fanatizmussal néhány hónap alatt gyakorlatilag megtisztította az Alföldet a társadalmi ellenállás megtestesítőitől, a szegény nép feltételezett pártfogóitól. Szükségszerű volt egy olyan magyarázat, mely választ adott arra: hogyan tudták a fegyver által legyőzhetetlennek vélt betyárt vallomásra, bűnei beismerésére bírni.

A történettudomány hagyományos módszereivel ebben az esetben nincs lehetőségünk a bizonyításra, mert ismereteink szerint a feltételezett visszaélésekkel kapcsolatosan semmiféle nyomozás vagy vizsgálat nem indult a későbbiekben, aminek az iratanyagát felhasználhatnánk. A célirányos és hiábavalónak bizonyult keresés helyett ezért a *körülményeket*, a *lehetőségeket* próbáljuk megszólaltatni. Reményeink szerint ugyanis Ráday is tisztában volt azzal, hogy minden hosszú távú munka alapja a célok meghatározása és ezek alapján az előfeltételek megteremtése, amelyek a későbbiekben döntően meghatározzák az eredményességet. Vizsgálatunkban ezért – egy rövid történeti áttekintést követően – kiemelten kezeljük a szegedi várbörtönben, ezen belül a cellákban uralkodó körülményeket, a rabok betegségeit, orvosi ellátásukat, táplálkozásukat, általában a mindennapi életüket, talán nem túlzás azt állítani: túlélési esélyeiket. Nem foglalkozunk viszont a királyi biztosság egyéb eseményeivel, a rabok letartóztatását megelőző és a szabadulást követő időszakokkal, a bírósági tárgyalással stb., tehát általában az előzetes letartóztatásban töltött időt nem meghatározó történésekkel.

Tételünket megismételve tehát: a királyi biztosság működésének négy éve alatt letartóztatott 1597 személyből valóban a kínzások miatt halt-e meg 415 fő?

A KIRÁLYI BIZTOSSÁG

A szegedi királyi biztos kinevezése nem előzmények nélküli a magyar történelemben. Az intézmény már a középkori magyar joggyakorlatban kimutatható, jelentősége azonban a 19. században éri el tetőpontját. 1867 után a magyar kormányok elsősor-

ban a kényes, politikai és közigazgatási tapasztalatokat is igénylő feladatok megoldására neveztek ki biztosokat, akiket általában rendkívül széles hatalommal ruháztak fel.

Ráday feladata a Duna-Tisza közén és a Tiszántúl déli részén a közbiztonság helyreállítása volt. A belügyminisztérium rendőri osztályán szerzett tapasztalatait felhasználva néhány hónap alatt jelentős sikereket mutathatott fel, a rablóbandákat felszámolta, a korábbi nagy visszhangot kiváltó esetek tetteseit kinyomozta. A sikerek mellett azonban a sajtó és politikai ellenfelei részéről egyre hevesebb támadások érték, amelyeknek egy jelentős része a foglyok elhelyezésével, megkínzásával foglalkozott. A „szemtanúk” 1920-as években összegyűjtött visszaemlékezései is kegyetlenkedésekről számoltak be. Emlékeik szerint a tortúra eszközei közé tartozott a „szűzlány” elnevezésű csonttörő eszköz, egy különleges pofozógép, előszeretettel alkalmazták a szögekkel kivert „Ráday-bölcsőt”, a magánzárkák alját pedig éles lécekkel rakták végig. A cellák alatt víz folyt, „s kígyók, békák, patkányok háborgatták a vizsgálati foglyokat [...] Kezüket, lábukat lazán megvasalták. Az ennivalót egy kis nyíláson lökték be nekik, s úgy szopták és nyalták ki a tálból, mint a kutyák” (Nagy 1962: 25).

Ráday egyaránt jó viszonyban volt a kormánypárt és az ellenzék prominens képviselőivel. A hangos támadások ellenére ez sokáig érinthetetlené tette, de az igazságügyminiszterrel történt szakmai vitáját követően a királyi biztosságot 1872 októberében megszüntették.

A SZEGEDI VÁR

Az Árpád-házi királyok idején épült, később több alkalommal lerombolt és újjáépített várat a 19. században már csak kaszárnyának és börtönnek használták. 1849-ben a visszavonuló honvéd sereg védhetetlennek nyilvánította és harc nélkül feladta. Romos állapota miatt 1856-ban az erődök sorából is törölték, lebontására azonban nem került sor.¹

Az általunk vizsgált időszakban a város központjában álló várat keleti oldalán a Tisza, nyugati oldalán a Széchenyi tér, északon a „Cs. kir. Sópajta”, délen a halpiac és lakóházak határolták.² Egy 1873-ban megjelent „Helyzetterv” már a vár lebontásával és területének beépítésével számolt,³ ez azonban ismereteink szerint csak az 1879-es nagy árvíz után következett be. A korabeli leírások és a későbbi visszaemlékezések egyetértenek abban, hogy a kiegyezés idején a vár mindenfajta emberi életre alkalmatlan, a korábbi évtizedekben elhanyagolt falak az összeomlás szélén állnak. „Nincs egyéb ép – írta 1870-ben *A Hon* –, mint rozsdával küzdő kétfejű sas, és a nemzeti háromszínek fittyet hányó sárgafekete kapu.”⁴

Ráday 1869 januárjában, Szegedre érkezése utáni első intézkedésével arra utasította a főpolgármestert, hogy a városi rabokat a várbörtönből szállíttassa el, az általa meg-

1 Edvi Illés Károly: Emlékeim a szegedi várból. Világ, 1923. 04. 25.; A Hon, 1870. 05. 11. reggeli kiadás

2 Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Térképtár GIH 634, Budapest

3 uo. GIH 634/1

4 A Hon, 1870. 05. 11. reggeli kiadás

bízhatatlannak tartott városi őrség helyét pedig a katonaság vegye át.⁵ Néhány nappal később megkezdődtek az átalakítások, amelyekből egyértelműen kiderül, hogy a királyi biztos kezdetben csak rövid szegedi tartózkodásra kívánt berendezkedni. Annak ellenére, hogy a közös hadsereg laktanyája miatt a várnak csak a töredékét használhatta, egyszemélyes cellákat szeretett volna kialakítani, ami néhány tucat személy elhelyezésére adhatott csak lehetőséget.⁶ A lakatlan épületeket használhatóvá tették, a várfal alatti kazamatákat kisebbekre osztották, a zárkákra lakattal zárható nehéz ajtókat szereltek. A város felé nyíló ablakokra deszkából készült ellenzőket szereltek, amelyek csak felülről engedtek be egy kis fényt, de kilátni nem lehetett.⁷

Csaknem másfél év telt el, míg a belügyminiszternek címzett 47 oldalas jelentéssel sikerült elérnie, hogy egyáltalán felvetődhetett a vár teljes területének a királyi biztosság kezébe adása. A szegedi rabok száma ekkor már meghaladta a háromszázat, a péterváradai börtönben pedig hetvenen várták Szegedre szállításukat.⁸ A letartóztatások statisztikáját vizsgálva feltűnő, hogy 1870. januártól márciusig havonta húsznál több, áprilisban hat, májusban nyolc, júniusban pedig csupán négy főt vettek – illetve a helyhiány miatt vehettek – őrizetbe. A vár átadását követően, júliusban hetvenhárom fővel nőtt a rabok száma.⁹

Ráday még ezt megelőzően ismét nagyobb belső átalakításokat végeztetett. Sajátosan értelmezve a kétoldalú kontraktus fogalmát, egy „szerződést helyettesítő egyezkedési jegyzőkönyvet” íratott alá Heszlényi József építész vállalkozóval, aki az előzetesen 9650 Ft-ra becsült munka elvégzését 9400 Ft-ért elvállalta.¹⁰ A katonai istállókból és kazamatákból összesen negyvennyolc új cellát alakítottak ki, feltöltötték az udvart, kisebb renoválásokat végeztek. A foglyok őrzése és az új tárgyalóterem megközelítése miatt a váron belül és kívül is hosszú kerítést építettek, bár „a helybeli csizmadiák [...] testületileg mentek a polgármesterhez protestálni az ősi jussaikat megcsorbítani szándékozó kívánat ellen”¹¹ – a heti vásárok alkalmával ugyanis ők árulták ott portékáikat.

Az újonnan emelt palánk alakjában megjelenő elővigyázatosság nem tekinthető feleslegesnek, a helyi sajtó ugyanis másfél év alatt négy szökési kísérletről tudósított: az első alkalommal három rab a kéményen át próbált megszökni, máskor kiásták a vár falát (!), illetve egy sikeres szökés után a rablót Aradon fogták el.¹² Ennek ellenére a magyarul nem beszélő galíciai katonákat több alkalommal pénzbeli jutalomban részesítették, hol a szökések megakadályozásáért, hol a megvesztegető feljelentéséért vagy egyszerűen a decemberi hóviharban teljesített példamutató szolgálatért.¹³ „A becsületes cseh épen erre a helyre való – írta *A Hon* szegedi tudósítója –; nem ismer magasb igényt, mint snitzli és meszely bor, annálfogva meg nem vesztegethető; nem hallgat egyébre mint főtisztje parancsára, annálfogva félre sem vezethető; és nem lát

5 Magyar Országos Levéltár, Szegedi Királyi Biztosság (= MOL K 151) 1. cs. 1869. 10. sz.

6 MOL K 151 1. cs. 1869. 20. sz.

7 Világ, 1923. 04. 22.

8 Szegedi Híradó, 1870. 04. 13. és 07. 27.

9 Főkönyv a kir. biztos által letartóztatott egyénekről. MOL K 151 55. kötet

10 MOL K 151 12. cs. 1870. 315. sz.

11 Szegedi Híradó, 1870. 07. 06.

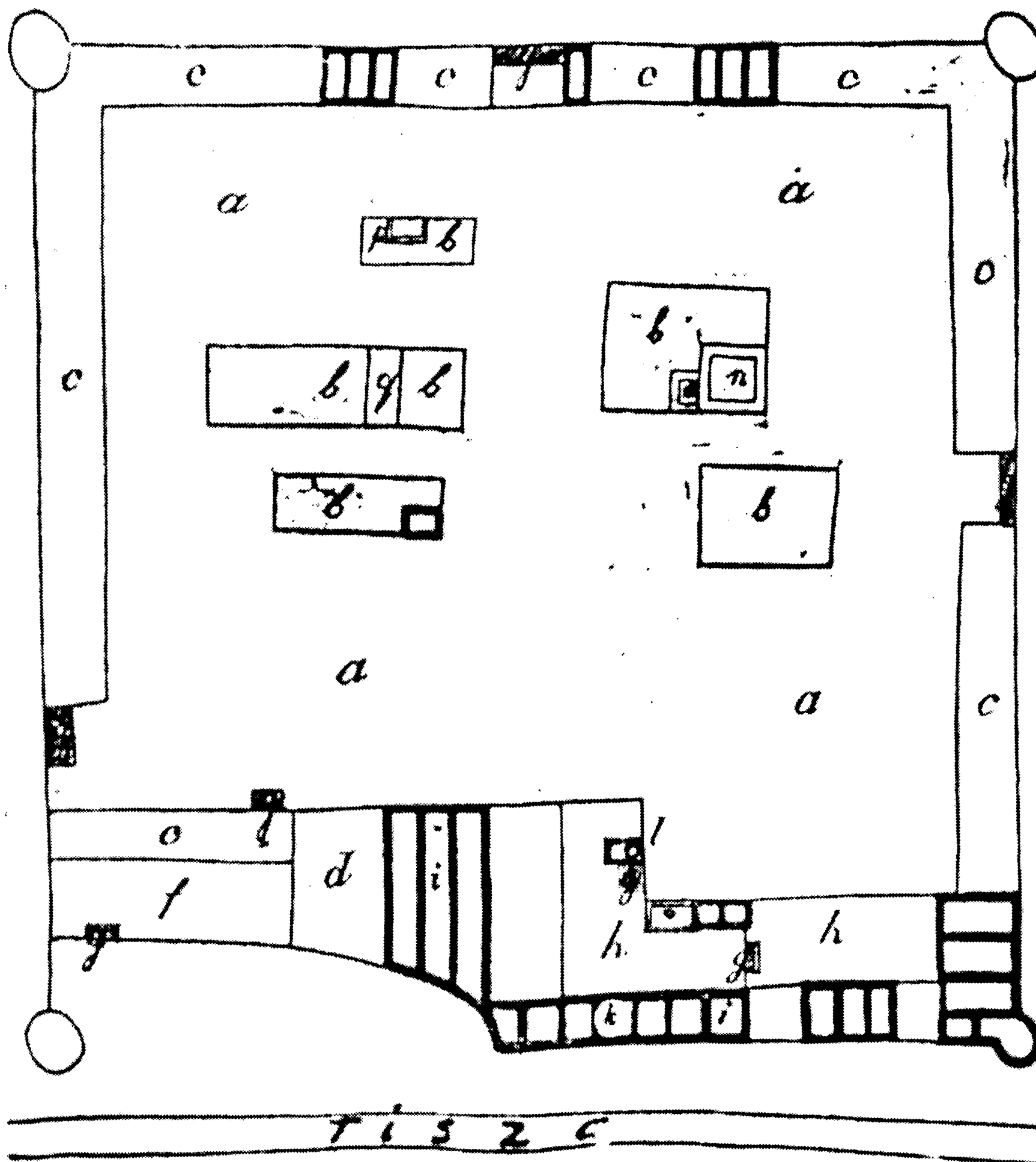
12 Szegedi Híradó, 1869. 03. 14., 1870. 06. 05., 08. 17., 08. 30.

13 Lásd ehhez a kir. biztosság pénztári naplóinak bejegyzéseit. MOL K 151 79-81. kötet

egyebet mint ami Schwarz auf Weisz van előtte.”¹⁴ A nyelvi különbözőség és így az őr–őrizetes kapcsolat megnehezítése azonban nemcsak a korrupciót akadályozta, hanem egy esetben súlyos tragédiát is okozott. 1870 decemberében a vár melletti – el nem kerített – tiltott sétányon az őr hiába szólította fel öt alkalommal megállásra a közeledőket, azok a parancsot nem értették és így a fegyverhasználat halálos áldozatot is követelt.¹⁵

Az imént idézett újságíró a vár leírása mellett elkészítette az egyetlen fennmaradt rajzot, ami az épületek belső elrendezését mutatja. A vázlat 1870 májusában készült, tehát azt az állapotot ábrázolja, amikor Ráday csak a vár kisebb része felett rendelkezett.

1. A szegedi vár¹⁶

14 A Hon, 1870. 05. 12. reggeli kiadás

15 Szegedi Híradó, 1870. 12. 02.

16 A Hon, 1870. 05. 12. reggeli kiadás

A rajz egy közel szabályos négyszöget ábrázol, sarkaiban egy-egy bástyával és három bejárattal, a tiszai oldalon egy kis ajtóval. Ismereteink szerint azonban csak a kép bal oldalán látható, déli fekvésű kaput használták. Érdekes módon ez jelentőségét messze meghaladó teret nyert a különféle leírásokban, szinte jelképévé vált a titokzatosság-
nak és a világtól való elzárkózásnak: az újságíró szerint a vár „kapuját rendesen nyitva tartják, s ilyenkor üresen tátong annak helye, – nem a vendégszerető falusi udvar, hanem az odahagyott, gazdátlan telek képét mutatva.”¹⁷ A tiszti ügyész – az események tevékeny részese – már komorabban fogalmaz: „A kapu csak a kir. biztosság és bíróság tagjainak nyílt meg, – kivéve ha valakit bekísértek. De, aki mögött így zárult be a szegedi vár kapuja, az egyelőre el volt veszve a külvilágra.”¹⁸

A falak hossza kb. 180-200 m, a bástyák magassága mintegy 8-10 m volt. A vár területén a rajz összesen öt épületet ábrázol. A leírások alapján azonban feltételezhető, hogy a főkapun belépő balra, a várfallal párhuzamosan láthatott egy kezdetben katonai kantinnak, később tárgyalási teremnek használt épületet, ami a rajzon nem található. Ennek sarkában egy cellát alakítottak ki, ahol valószínűleg a tárgyalás alatt a rabokat őrizték. A kép bal oldalán, a főkapuhoz legközelebb látható épület emeletét kaszárnyaként, földszintjét raktárként használták, majd az „úri” rabok celláit helyezték ide. A mellette álló hosszú emeletes házban, „a vár legdíszesebb, de azért szintén elég kopott épületében” kezdetben a várőrséghez tartozó katonatisztek, a katonaoorvos és a főfoglár lakása volt található, később egy részét a törvényszék foglalta el. A „p” betűvel jelölt kis házikóban a börtönkórházat rendezték be. Az udvar másik oldalán a nagyobb épületben kezdetben a katonák lakószobái és az „n” betűvel jelölt tárgyalási terem, később az összes helyiségében a vizsgálóbírók irodái voltak. Az északi kapuhoz legközelebb eső házban raktárat rendeztek be.

A vár négy oldalán „c” betűvel jelölték a börtöncellákat, az „i” betűnél helyezték el a női rabokat, a legjobban őrzött területen, a „Zwinger”-nek nevezett részen „k”-val jelölték Rózsa Sándor celláját. A „d” az istállókat, a „h” a két kis udvart, ahol a rabokat sétáltatták, a „g” kaput, az „l” pedig a rabokat figyelő börtönőr posztját jelöli. A tiszai oldalon az „f” betűnél egy kis tér található kerttel, kugli pályával, az őrséget adó katonák itt töltötték a szabadidejük jelentős részét.

BERENDEZÉS

A vár épületeinek elrendezése olyan adottság, amin a szükségleteknek megfelelően talán lehet alakítani, de nem tükrözhetik vissza egyértelműen a használók céljait és törekvéseit, és szinte egyáltalán nem utalhatnak azok személyiségére. A hivatalos iratok között rendkívül nehéz olyan forrást találni, ami legalább részben pótolhatja ezt a hiányt, mert ezek jellegükből adódóan többnyire szigorúan az ügyvitelhez kapcsolódnak. A szegedi királyi biztosság esetében a szigorú és rendszeres pénzügyi ellenőrzésekből következően azonban egy rendkívül részletes beszerzési leltár fennmaradt, ahol az állami költségvetésből vásárolt minden tárgyat feltüntettek.¹⁹ A királyi biztos-

17 A Hon, 1870. 05. 11. reggeli kiadás

18 Világ, 1923. 04. 22.

19 Leltár a kir. biztosi bútorokról és börtönfelszerelésekről. MOL K 151 82. kötet

ság felszámolásakor pedig elkészítettek egy olyan jegyzőkönyvet, ami a „Leltározatlan tárgyak” megjelölést kapta és valószínűsíthetően a katonaság kiköltözésekor otthagytott, illetve a fogyó eszközöket tartalmazza.²⁰

A vizsgálatok és a börtön céljából következően a beszerzendő tárgyak köre meglehetősen behatárolt. A nyomozásokat vezető és a börtönt működtető személyek egyénisége vélhetően ott fedezhető fel a leltárban, ahol a minőséget is előtérbe lehet helyezni. Gondolok itt például az irodák bútorzatára, a börtön berendezésére és annak minőségére. A beszerzési leltár legnagyobb hiányossága, hogy dátumokat nem tartalmaz, ezért csupán statikus állapotot tükröz. Tematikáját tekintve két részre osztható, tartalmazza Ráday Gedeon Wagner szállodában, majd a Felmayer házban található „elnökségi” irodáinak bútorzatát, valamint a vár berendezését.

A királyi biztos irodáit azért érdemes megvizsgáljunk, mert meglehetősen sokat elárulnak Ráday gondolkodásmódjáról. A gróf használatában álló szoba leltára a következő: fekete viaszkos vászonnal bevont kanapé, 2 db fekete viaszkos vászonnal bevont fotel, vászonnal fedett alacsony szék, fényezett íróasztal, furnérral fedett íróasztal és kisebb asztal, 2 db könyvállvány, szekrény, 2 db nád fotel (az egyik bőr támlával), inga óra, kőből készült tintatartó, „Ófelsége arcképe”, Magyarország térképe, vas papírkosár, zöld függöny az ajtón, tolltisztító.

A lista meglehetősen rövid, mégis sokatmondó. Az Alföld tekintélyes részén szinte korlátlan hatáskörrel intézkedő, főispánoknak parancsokat osztogató és – bár többnyire talán kényszerből – meglehetősen sokat reprezentáló királyi biztos irodái óvatosan fogalmazva is puritának. Ugyanez még fokozottabban érvényes a mellé rendelt titkár irodájára. A leltárkönyvben ugyan feltüntették a szolga szobájának berendezését is, de ezt utólag kihúzták, mert a tárgyak ismeretében ő inkább a sajátjával bútorozta azt be. Ez arra utal – és Ráday személyisége is ezt sugallja –, hogy itt minden a munka körül forgott, a másoktól elvárt kényelmetlenségeken ő sem kívánt felülemelkedni. A királyi biztosság egész tevékenységét ez jellemezte, és a korszakban szokatlan munkatempó több alkalommal érezhető megütközést keltett az addig többnyire kedélyes nyugalommal intézkedő vidéki hivatali közegben.

A berendezés jellemző (!) darabja Ferenc József falra akasztott arcképe, amellyel a hivatalos helyiségekben Ráday irodáján kívül csak a bírósági tárgyalóteremben találkozhatunk. Az uralkodó arcképének jelképként való megjelenése dolgozatunkon jóval túlmutató folyamatot szimbolizál, és a dualizmus kezdeti időszakának egyik legnagyobb belső ellentmondására hívja fel a figyelmet. Egyrészt adott egy kötelességtudó hivatalnok, akinek a kinevezését a király megerősítette, így elvárható tőle az uralkodó iránti lojalitás. Az arckép megjelenése a tárgyalóteremben azonban már jelentősebb mögöttes értelmet nyer, és felerősítheti a királyi biztos irodájában függő kép erejét. A két kép együttesen ugyanis már nem csak passzív elfogadásra kötelez, hanem aktív cselekvésre is ösztönöz. Nem elég az, ha elfogadod a bíróság ítéletét, hanem feltétel nélkül cselekedj úgy, ahogyan azt a királyi akarat közvetítője, Ráday elvárja. Ezt a tételt erősítheti az a feltételezés is, hogy 1869/70-ben, a kiegyezést követő első

²⁰ MOL K 151 39.cs. Ad 19. M eln. 1874.

években az uralkodó arcképének kifüggesztése talán kevésbé tekinthető a feltétlen tisztelet jelének, mint a parancsok végrehajtását erősítő egyik fenyegető eszköznek. Az uralkodója iránt lojális hivatalnok, a szabadságharcot lovassági hadnagyként Mészáros Lázár, Dembinsky és Bem mellett végigharcoló katona, a kiegyezést követően Deák-párti, ugyanakkor Tisza Kálmánnal szoros barátságot fenntartó politikus belső vívódásán egyértelműen a kötelességteljesítés kerekedett felül.

A vár irodáinak berendezési tárgyai közül elsőként a „könyomdát” kell kiemelnünk. Ennek azért van jelentősége, mert egy széles körben elterjedt hiedelem kapcsolódik hozzá és jól példázhatja Ráday beosztottjainak munkamódszereit. Móra Ferenc szerint Laucsik vizsgálóbíró egy példányban nyomtatott újságokat a börtönben, hogy az ezekben szereplő álhírekkel megtévessze és vallomásra bírja Rózsa Sándort. A terv állítólag bevált és a betyárt csak így tudták megtörni (Móra 1943: 37-41). Az bizonyítható, hogy a szamosújvári börtön későbbi hivatalos iratai szerint Rózsa Sándor sem írni, sem olvasni nem tudott. Azt is tudjuk, hogy ezt megelőzően Szegeden egy-két cellatársa mindig volt, aki tehát – elméletileg – felolvashatta neki a lapokat.²¹ A nyomda megléte önmagában természetesen semmit nem bizonyít, de lehetőséget adott az újság nyomtatására. A pénztári naplók pedig azt is bizonyítják, hogy a nyomdát valamire használták, ugyanis az egyik írnok havonta 10 Ft pótlékot kapott a „lythographia” kezeléséért, 1871 júliusában pedig 361 Ft 8 kr-t fizettek ki a nyomda költségeire. Az irodai ügyvitelhez szükséges nyomtatványokat ugyanakkor egy pesti nyomdában szereztek be.

A bírósági tárgyalóterem berendezését csak azért kell megemlítenünk, mert az itt található tárgyak azt bizonyítják, hogy az eszközleltárnak ez a része 1869. január és 1870. július között készült. A vár épületeinek elrendezését bemutató rajzon „n” betűvel jelzett tárgyalóterem ugyanis csak néhány fő befogadására lehetett alkalmas, hasonlóan a listánkon szereplő tizenkét székhez, bár a „festett fa korlát” jelenléte az állóhelyek meglétét is bizonyíthatja. Ezt azonban nem lehet összehasonlítani azzal a több, mint százötven vendéggel, aki Rózsa Sándor tárgyalásán később megjelent – ezt ugyanis az 1870 júliusában kialakított nagyobb teremben rendezték.

A leltár legnagyobb figyelemre számot tartó része kétségtelenül a börtön berendezése, aminek viszont 1870 júliusa után kellett készülnie, tekintettel az elhelyezhető rabok nagy számára. A börtön celláit I-IV. osztályba sorolták, valószínűleg a foglyok neme, társadalmi rangja és talán veszélyessége szerint. Az utóbbinak némileg ellentmondhat az, hogy ebben az esetben vizsgálati fogságról van szó, tehát a bíróság által elítélt személyeket belátható időn belül elszállították és addig a magyarországi börtönök általában nem különböztették meg őket. A börtönfelszerelést tartalmazó leltárból csak áttételesen következtethető ki a cellák befogadóképessége. A létszám nem, de a szalmazsákok száma mindenhol szerepel és ez a rabok számával vélhetően azonosnak tekinthető.

Az I. osztályú börtönhöz 20 cella tartozott, összesen 124 fogollyal, zárkánként 2-13 főt helyeztek el. A cellák felszereléséhez tartozott 1-1 csöbör és vizeskanna (9 főnél már kettő), két helyen 1-1 lepedő, egy cellában dézsa, négy helyen pokróc (pl. 10 főre

²¹ Világ, 1923. 05. 8.; A Hon 1870. 05. 15. reggeli kiadás

1 db, 11 főre 2 db), öt zárkában kályha (ezek közül két helyen pokróc is volt, tehát ebben a kategóriában ezek kiemelt helynek számítottak). Általában cellánként egy ágy volt, aminek a hossza 1 öl (190 cm), szélességét pedig úgy határozták meg, hogy személyenként kb. 60-80 cm hely jutott. A találóan „nyugágy”-nak nevezett fekvőhelyet néhol priccsekre cserélték, amelyek könnyebben mozgathatóak, tehát másik cellába is áthelyezhetőek.

A II. oszt. börtön felszerelése semmiben nem különbözött az I. osztályútól, de a 24 zárkára csak 77 rab jutott, cellánként 2-6 fő. Egy helyen a keskeny ágy miatt feltételezhető, hogy 1 személyes cella volt.²²

A III. oszt. börtönben a 35 zárkában 123 főt helyeztek el. Bár a cellákra jutó rabok száma némileg emelkedett, ezt ellensúlyozza a gazdagabb felszereltség. 11 helyen volt pokróc, 15 helyen kályha és gyakorlatilag minden cellában mosdótál.

A IV. osztályú börtön (33 cella, 162 fő) is „csak” abban különbözött az előzőtől, hogy még magasabb volt a pokrócok (15) és kályhák (20) száma. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy ez a felszerelés télen-nyáron azonos, tehát egy pokróc vagy kályha a téli hidegben életet menthetett. A várban minden hónapban jelentős összeget fizettek üvegezési munkákért, nem tudható azonban, hogy ez a cellákat is érintette-e, vagy csak az irodákat.

A cellákról összességében megállapítható, hogy a magasabb színvonalat nem a kényelmi szempontok határozták meg, hanem az életben maradáshoz elősegítő pokrócok és kályhák száma. A börtön berendezésekor nem törekedtek, talán nem is törekedhettek a minimális „kényelmi” szempontok figyelembe vételére, az irodák berendezéséhez hasonlóan itt is az egyszerűség és célszerűség uralkodott. A későbbiekben azonban látni fogjuk, hogy a rabok hihetetlenül magas halálozási aránya ezzel nincs is összefüggésben.

A szegedi börtön celláinak színvonalát összehasonlítva az országos (állami) fegyházakkal, az eddigi esetleg negatív kép némileg megváltozhat. Szegeden egy-egy esetet leszámítva szinte csak 10 fő alatti cellákat találunk. Egy 1866-67-ben készült felmérés szerint Munkácson 8-86 (!), Szamosújváron 20-48, Lipótváron 8-38 személyt helyeztek el egy zárkában (Hivatalos jelentés 1868: 17; 42; 87). A viszonylag alacsony létszám mellett feltétlenül előrelépésként kell értékelnünk, hogy a szegedi rabokat a beosztásukkor egyáltalán osztályozták, bár amint említettük, ennek részletei nem ismeretesek. Egyedül az bizonyos, hogy a nőket a vár férfiaktól elzárt területén, az „úri” rabokat pedig nem a kazamaták egyikében, hanem egy külön épületben helyezték el. Ugyanakkor feltételezhetjük azt is, hogy a korabeli szokásoknak megfelelően a gyermekükkel érkező anyákat talán jobban felszerelt cellákba zárhatták. Ezen elképzelésünk ellen szól, de talán a börtön személyzetének – a megszokottól eltérő – humánus gondolkodására utal az a pénztári számla, amivel 1871 májusában 44 Ft 44 krajcárt fizet-

²² Az 1867-ben Magyarországon meghirdetett börtönügyi reformot sokáig nem követték gyakorlati lépések. Ezt bizonyítja az is, hogy a modern nyugati börtönrendszerek a 19. században már mind a magán-elzárás valamilyen formájára épültek, míg Magyarországon az egyszemélyes cella továbbra is döntően fenyítőzárkaként funkcionált. Lásd erről részletesen: Mezey (1995).

tek ki a „rabnők gyermekeinek a pesti bölcsödébe szállításáért”.²³ Egy másik alkalommal pedig csupán egyetlen éjszakát kellett a börtönben töltenie gyermekével egy anyának, ilyen rövid idő a letartóztatottak ott tartózkodásának négy és fél éve alatt többször nem fordult elő.²⁴ Összehasonlításként érdemes kiemelni, hogy Szamosújváron egyáltalán nem volt elkülönítés, Munkácson azonban többféle elvet is alkalmaztak. Elsődleges szempontnak a vallás szerinti „megkülönböztetést” tekintették, ugyanakkor 52 cigányt, akik „a többiekkel meg nem férnek” együtt zártak egy pincébe, Lipótvárhoz hasonlóan pedig éjszakára külön zárták a műveltebb rabokat, valamint a fiatalokat.

A cellák berendezéséről is elmondható, hogy Szeged általában nem maradt el a – megyei intézetekkel összehasonlítva – kiemelten kezelt állami börtönöktől. Visszalépés volt, hogy egyedül már csak Munkácson alkalmazták a zárkánkénti egy ágy elvét, ott viszont a jelentés készítője egy 66 fős fekvőhelyről talán joggal állapíthatta meg: „az itt támadt kigőzölgést képzelné lehet, főleg ha hozzá tesszük, hogy az ablakokon nincsenek szelelők s éjjelre az ürítő csebrek ennyi ember használatára szintén a hálószobákba helyezvük” (Hivatalos jelentés 1868: 17). Az emberi szükségletek ilyen kielégítése Szamosújváron sem történt másként: „E piszok helyeken a csöbrökön kívüli vizelés nem csak hogy a felső emeletről az alatta levő szobának padlóját s falát már több szobában átáztatá, hanem bármily szellőztetés daczára a terem levegőjét, különösen éjjel, az egészségre legártalmasabb hatással megrontja” (Hivatalos jelentés 1868: 42). E kirívó esetektől eltekintve a Szegeden 10 fogolyra jutó egy pokróccal szemben Szamosújváron például mindenkinek külön fapriccs, vánkos, pokróc és két lepedő jutott.

TÁRSADALMI ÖSSZETÉTEL

A tárgyi feltételek áttekintése után mindenképpen szükséges az előzetes letartóztatásban érintett személyek társadalomban elfoglalt pozíciójának érintőleges vizsgálata is, hiszen származásuk, korábbi életkörülményeik befolyásolhatták, hogy fizikailag és pszichikailag hogyan viselik a rendkívül hosszú és sok esetben igazságtalannak bizonyult fogságot.

A közbiztonság fenntartása – leegyszerűsítve a kérdést – a bűncselekmények megelőzését, valamint a bűntények tetteseinek elfogását jelenti. Az utóbbi esetben az „idegenek” számon tartását tekintve a 19. század második felében a kisebb – még mindig meglehetősen „archaikus” – településeken a gyanú elsődleges célpontja általában a csavargó, az állandó lakóhellyel és munkával nem rendelkező cigánykaravánok tagja, vagy egyszerűen a helybeli nincstelen lett (Gyáni 1998: 16). Ennek ismeretében feltűnő, hogy Ráday vizsgálati szempontjaiban jelét sem találjuk a vagyontalanok megkü-

23 MOL K 151 79. kötet. Ez a rendkívüli távolság ugyanakkor arra utal, hogy közelebb nem találhattak éjszakai tartózkodásra is lehetőséget adó bölcsödét (gyermekotthont?), vagy a gyerekeknek a vonat által biztosított kényelmet nem kívánták egy távolságban talán rövidebb, de megerőltetőbb szekerezésre felcserélni.

24 MOL K 151 55. kötet, 829. szám

lönbötetett szerepének. A magyarázatot azonban megtaláljuk kinevezése és a meginduló vizsgálatok körülményeiben.

A helyi közigazgatás vezetőinek címzett belügyminiszteri rendelet szerint a jó közbiztonság megteremtése „csak akkor érethetik el, ha az elkövetett merényletek tettesei felfedeztetvén s elfogatván, haladéktalanul a büntető igazság kezeibe szolgáltatnak át, s ennek folytán további gonosz tettek elkövetése ellen visszaretentő példák adathatnak.”²⁵ Ez alapján joggal feltételezhetjük, hogy az elsődleges cél az elrettentés, amire viszont a szegény sorsú ismeretlenek alkalmatlanok, mert a közösségen kívül állóként a velük szemben fellépő inkább a helyi társadalom támogatására, mint félelemmel vegyes elítélésére számíthat. A bűnesetek súlyosságát vizsgálva pedig egyértelművé válik, hogy itt döntően nem alkalmi elkövetőkről, hanem a bűnözést életmódnak, vagy legalábbis szűk környezetük általános normái által elfogadottnak tekintő személyekről lehet szó. Ebben az értelemben pedig földrajzilag behatárolt élettér és az elkövetők ismertsége szükséges, mert csak ez biztosíthatja a lakosság állandó félelemben tartását és sajátos lojalitását.

Az első néhány személy letartóztatására a vidéket jól ismerő csendbiztosok tanácsára került sor, majd ezek vallomása alapján zárták el a következőket és ezek beismerése után a többieket. A módszer sajátossága az, hogy semmiféle bizonyítékra nem volt szükség a letartóztatáshoz, elég volt egy haragos feljelentése, egy besúgó által hallott híresztelés és az illető azonnal a szegedi börtönben találta magát. Rosszakarói pedig szociális helyzetől függetlenül mindenkinek lehettek és ezt az alkalmat meglehetősen sokan azonnal kihasználták.

A szegedi letartóztatottak társadalomban elfoglalt helye általában nem tér el jelentősen az országos átlagtól. A legnagyobb csoportot a „napszámos, cseléd, földműves” megjelölésűek alkotják, akik az összes gyanúsított csaknem 57%-át teszik ki. Az állattartásból élőkkel együtt számolva 78%-os csoport nem tér el lényegesen az országos fegyintézetek 1867-ben (83%) vagy 1873-1880 között mért átlagától (72,6%), valamint a szegedi Csillag börtön fogházi részének 1886. évi adatától (88,4%) (Hivatalos jelentés 1868: V.sz. táblázat; Jekelfalussy 1883: 25; Török 1886: 28).

A mezőgazdaságból élők döntő többségét lopással, részben rablással és gyilkossággal gyanúsították. Ezt azért fontos megjegyeznünk, mert ezek az adatok is bizonyítják ebben a társadalmi közegben a „bűn” viszonylagosságát. Bűnnek elsősorban nem a törvények, hanem egy jól körülhatárolható csoport által felállított normarendszer nyílt megsértését tartották (Jávör 2000: 650). A dolgozatnak nem feladata ennek részletes bemutatása, de talán egy példát érdemes kiemelni. A lopás megítélése más volt városban és faluban, más szegény vagy gazdag károsult esetén, a pásztoroknál pedig egyértelműen férfias virtusként jelent meg (Szilágyi 2000: 751). Amint egy öreg táblabíró megállapította, „bátran fel lehet akasztani mindegyiket, aki 10 évig juhász-kodik”.²⁶ A királyi biztosság munkájának későbbi befejezésére utalva Ráday Gedeon is egy új rendőrség felállítását tartotta szükségesnek, mert „a vas kezét most már megszokott alföldi gonoszok ezen szigor alól felszabadulván, rendszeres rendőri vi-

25 MOL K 151 1. cs. 1869. 23. sz.

26 Közrendészeti Lap, 1870. 05. 22.

szonyok nélkül, részben a geográfiai helyzetnél, részben pedig alsóbb rétegeiben a nagyobb részt pusztai élethez szokott míveletlen s korlátlan foglalkozásuknál fogva igen hajlandók lennének mint egy hagyatékos bűnhajlamukba visszaesni, annál is inkább, mert ezen néposztály, vallásosság és műveltség hiánya miatt a törvényt nem tiszteli [...], a büntetéstől félelem teljesen elenyészett.”²⁷

A letartóztatottak között a mezőgazdaságból élőkhez viszonyítva rendkívül alacsony volt a szakképzettséget igénylő iparosok rétege, viszont jelentős a kereskedésből élőké. E csoport ugyanis rendkívül széles ismeretségi körrel rendelkezett, tehát döntően ők látták el az orgazda feladatait és így ők főlték le a lopott áruból származó haszon jelentős részét is. A bűnözésben betöltött szerepük tehát tényleges számuknál is sokkal nagyobb, így okkal számíthattak Ráday kiemelt figyelmére. A rabok vizsgálatában itt új elemként jelenik meg egy olyan társadalmi csoport, amelyet már nemcsak foglalkozási, hanem felekezeti-etnikai jellemzők alapján is elkülöníthetünk, ez pedig a zsidóság. Meghatározó szerepük a magyarországi kereskedelemben a 18. század második felétől mutatható ki és egy évszázaddal később az ország jelentős részén a „zsidó” szó a kereskedő szinonimájává vált (Szarvas 2000: 366). Az általunk vizsgált területen az 1870. évi népszámlálási adatok szerinti és a letartóztatottak közötti arányuk egyaránt kb. 3,5%, de az említett orgazda szerepük miatt jelentőségük sokkal nagyobb. Ez a magyarázata annak, hogy a meghatározott területekhez kötött bűnbándák – például a kecskeméti, szegedi – mellett az egyetlen etnikai-vallási jegyek alapján elkülönített csoportot Ráday a zsidó kereskedőkben találta meg.

A szegedi várban bírósági tárgyalásra váró rabok között teljesen hiányzik a hagyományos magyarországi elit, így ennek privilégiumokra jogosító szerepét az alsó középosztály, a tanítók vagy kisebb földbirtokkal rendelkezők szűk rétege vehette át. A kiváltságok a vizsgálati fogság rövidekben, a jobb fogvatartási körülményekben nyilvánult meg.

A letartóztatott és a börtönben elhalálozott rabok társadalmi összetételét összehasonlítva nem fedezhetünk fel lényeges különbségeket. A halálokok között nem tekinthető meghatározónak a származás, mert – amint azt a későbbiekben látni fogjuk – az adatok szerint az étkezésben, tisztálkodásban és általában az életkörülményekben bekövetkező eltérő mértékű változás hosszabb távon kiegyenlítődik.

HÉTKÖZNAPOK

Az előzetes letartóztatásba helyezett és a várba kísért személyeket mindenekelőtt egy rövid kihallgatásnak vetették alá, felvették az adataikat és kikérdezték őket a bűncselekményekről. Bűnösségük beismerésétől vagy tagadásától függetlenül minden ruhájukat és értéktárgyukat elvették, a ruhatári leltárba beírták azzal az ígérettel, hogy a szabaduláskor azt visszakapják.²⁸ Ugyanakkor nagyon sok holmi került a raktárba a tulajdonos neve nélkül, pl. „két zsák telve” vagy „egy zacskó 50 db kendővel”. A királyi biztosság

²⁷ MOL Belügyminisztérium, Elnöki iratok 22. cs. 1871. IV. F. 637. sz.

²⁸ MOL K 151 39. cs. 1872. Ad 19. BM eln. 1874.

felszámolásakor a tárgyak egy részét postán a tulajdonosuk után küldték, többségét azonban elárverezték.²⁹ 1873-ban készült egy lista az értékesebb tárgyakról (45 puská és pisztoly, könyvek, pipák, stb.), a 32 db takarékbetétkönyvről és kamatairól, valamint a külön kezelt pénzről és arany értékekről, amelyeket a szegedi városi „letéttárban” raktároztak. A legnagyobb összeg, amit egy személynél találtak, egy kisebb vagyonnak megfelelő 1500 Ft volt. Ezeket az összegeket azért kezelték különös gondossággal, mert az ellátást (étkezés, gyógyszer stb.) utólag minden elítéltnak meg kellett térítenie.

A saját öltözet helyett megkapták a lepecsételt rabruhát, amit ettől kezdve – az alsónemű kivételével – az esetleges szabadulásig senki nem moshatott ki. A börtönben az idő meglehetősen egyhangúan telt, zárkájukat naponta egyszer hagyhatták el: „A várbeli foglyok nappali sétája érdekes látványt nyújt, egy-egy börtön lakói együtt bocsáttatnak ki, 4-5 s több is egy csoportban, mindannyian fekete álarccal ellátva. A séta négy fegyveres katona által őrzött, mintegy 40 lépés hosszú és 20 lépés szélességű négyszögtérségen történik” – írta a *Szegedi Híradó*.³⁰ Megszűnt a mosakodás, borotválkozás lehetősége és megszakadt minden kapcsolat a külvilággal. A dohányzást arra való hivatkozással tiltották, hogy tüzet okozhat, de a kályhákat ugyanakkor fával fűtötték. A dohányzás börtönbeli tiltása ugyanakkor azzal a veszéllyel járt – ahogyan azt Munkácson feljegyezték –, hogy a rabok az ételadagjuk felét odaadták egy cigarettaért, és így fizikai leépülésük felgyorsult.

A *Szegedi Híradó* 1870. március 11-i számában a rabok étkezését elemző írását a következő „együttérző” szavakkal fejezi be az újságíró: „Szerencsére legnagyobbbrészt a magukét eszik.” Bár ez a megjegyzés távol áll a valóságtól – a letartóztatottak 2-7%-ról van szó –, az eseményeket utólag elemezve talán jobban is jártak volna, ha a lehetőséget kihasználva rokonaikkal hozatnak ételt maguknak.

A korabeli paraszti táplálkozási kultúrában a szigorúan meghatározott elvek szerinti heti étrend uralkodott, így pl. a katolikus egyház befolyása érződött a péntek és szombat egész évi hústalan megtartásában. A hétfő, szerda és péntek általában „tésztaevőnap”, a kedd, csütörtök és vasárnap „húsevőnap”, a szombat pedig valamilyen gyorsan elkészíthető, hústalan étel napja volt (Kisbán 1997: 555). Ez az étrend természetesen csak egy keret, ami a tájak, városok, falvak, sőt foglalkozások szerint is változhatott. Esetünkben pl. a letartóztatottak jelentős hányadát kitevő, a pusztákon hónapokat eltöltő pásztorok az élettér szűkös lehetőségeiből következően több húsetelt fogyasztottak, mint a városi lakosok. Szintén a táji megoszlás szerint változhatott, de nyáron általában elfogadott volt a napi háromszori – azon belül egy alkalommal meleg – étkezés.

A hosszú vizsgálati fogság és az egészségtelen elhelyezés miatt Szegeden érezhetően fontos kérdésnek tekintették az étel minőségét és mennyiségét, ám ezzel ellentétes irányba hatottak a költségvetés korlátai. Az egy főre jutó napi étkezésre fordított összeg 1869 és 1872 között 40%-kal, 15-ről 21 krajcárra nőtt, ennek jelentős része azonban piaci áremelkedés következménye.³¹ Az élelem beszerzése 1870 decemberéig Szeged városának, majd a beszállítói pályázatban nyertes vállalkozónak a feladata volt.

29 Világ, 1923. 04. 19.

30 Szegedi Híradó, 1870. 10. 07.

31 Főkönyv a foglyok élelmezési és ellátási költségeiről. MOL K 151 77. és 78. kötet

A Deutsch „rabélelmezővel” megkötött szerződés szerint a raboknak naponta egy alkalommal 1-1 meszely (0,35 l) meleg levest és főzeléket, valamint 1 font (56 dkg) kenyeret kellett szállítani. Pontosán előírták a heti étrendet, az ételek elkészítésének módját és azok minőségét. Hétfőn bableves burgonya főzeléssel, kedden tarhonyaleves „gömbölyű borsó” főzeléssel, szerdán burgonyaleves és savanyú babfőzelék, csütörtökön árpakása leves és káposztafőzelék, pénteken borsóleves és száraz tészta („gombóc”), szombaton savanyú lencseleves sárgakása főzeléssel, vasárnap pedig marhahúsleves tésztával, 1 font csont nélküli marhahús és savanyú káposztafőzelék.³² Az étrend tehát lényegesen különbözött attól, amit a letartóztatottak korábban fogyaszthattak, de szinte teljesen megegyezik a magyarországi fogházak 15 évvel későbbi menüjével (Jekelfalussy 1887: 45-46). Jókai a *Pester Lloyd* szegényes étkezésre utaló támadását visszautasítva *A Hon*-ban a következőképpen érvel: „Hogy a [...] rabok csak egyszer kapnak napjában meleg ételleket, ez ellen, azt hisszük, senkinek kifogása nem lehet; mert hiszen a katona is csak egyszer kap naponként meleget s ezért még senkinek sem jutott eszébe inhumanitást emlegetni.”³³ A polgári életben megszokottal ellentétben tehát nemcsak a hús, hanem általában az étel hiánya, kis mennyisége is hozzájárulhatott a rabok egészségi állapotának fokozatos romlásához. Ezt az is bizonyítja, hogy a várbeli kórházban fekvő betegek gyógyítási költségeinek döntő részét az élelmiszerek beszerzése tette ki.

A börtön kórházi részlegében az egészségügyi ellátásért egy havi 50 Ft-tal díjazott orvos felelt. Ezt ezért kell kiemelnünk, mert az 1867-ben készült kimutatás szerint az ország összes börtönét, fogházát stb. beleértve összesen 5 ilyen helyet találunk, tehát a korabeli viszonyok között ez korántsem mondható megszokottnak (Hivatalos statisztikai közlemények 1868: 130-133). A doktor munkájáról a töredékes adatok alapján is megállapítható, hogy – talán az országos átlag több mint kétszeresének megfelelő fizetés miatt is – feladatát igyekezett lelkiismeretesen ellátni, de a gyógyítás módszereiben lehetőségei meglehetősen korlátozottak voltak. A 415 elhalálozott rab közül csak 41-nél ismerjük a halál okát. Első helyen a tüdővész (22 fő) szerepel, majd vízibetegség (11 fő), öngyilkosság (3 fő), tífusz (2 fő) stb. a sorrend. Ezek az adatok általában nem különböznek a többi fegyintézet viszonyaitól és szintén hasonlóan ítélték meg az okokat is. A zárkák túlszűfoltak és rosszul szellőztethetők, a falak nyirkosak, rossz az ivóvíz, kevés és rossz minőségű az étel. Az orvos a börtön állapotán nem javíthatott, de a kórházi részleget tisztán tartották, a betegek ellátásáért külön „profoz” felelt, jelentős volt a gyógyszerértéki számla és az 1871. márciusi orvosi konzíliumot követően megnőtt a szeszestálra (bor, pálinka) fordított költség. A korabeli tudományos felfogásnak megfelelően a kórházi étkezésben jelentősen növelték a hús mennyiségét és a rabok naponta háromszor kaptak meleg ételt.

Az igazságügy-minisztérium megrendelésére készült 1867. évi jelentés is a tuberkulózist jelöli meg az országos börtönök legfőbb halálokaként. Kimutatásuk szerint a betegek több, mint fele tüdővészből veszíti életét, döntően 20-30 év közöttiek, akik egészségesen kerültek a fegyintézetekbe és többnyire 14-17 hónapos fogság után hal-

32 MOL K 151 11. cs. 1870. 236.(1785) sz.

33 *A Hon*, 1871. 05. 23. reggeli kiadás.

tak meg (Hivatalos jelentés 1868: 30). Vizsgáljuk meg először a szegedi rabok életkori adatait és az ehhez viszonyított halálozási arányokat.

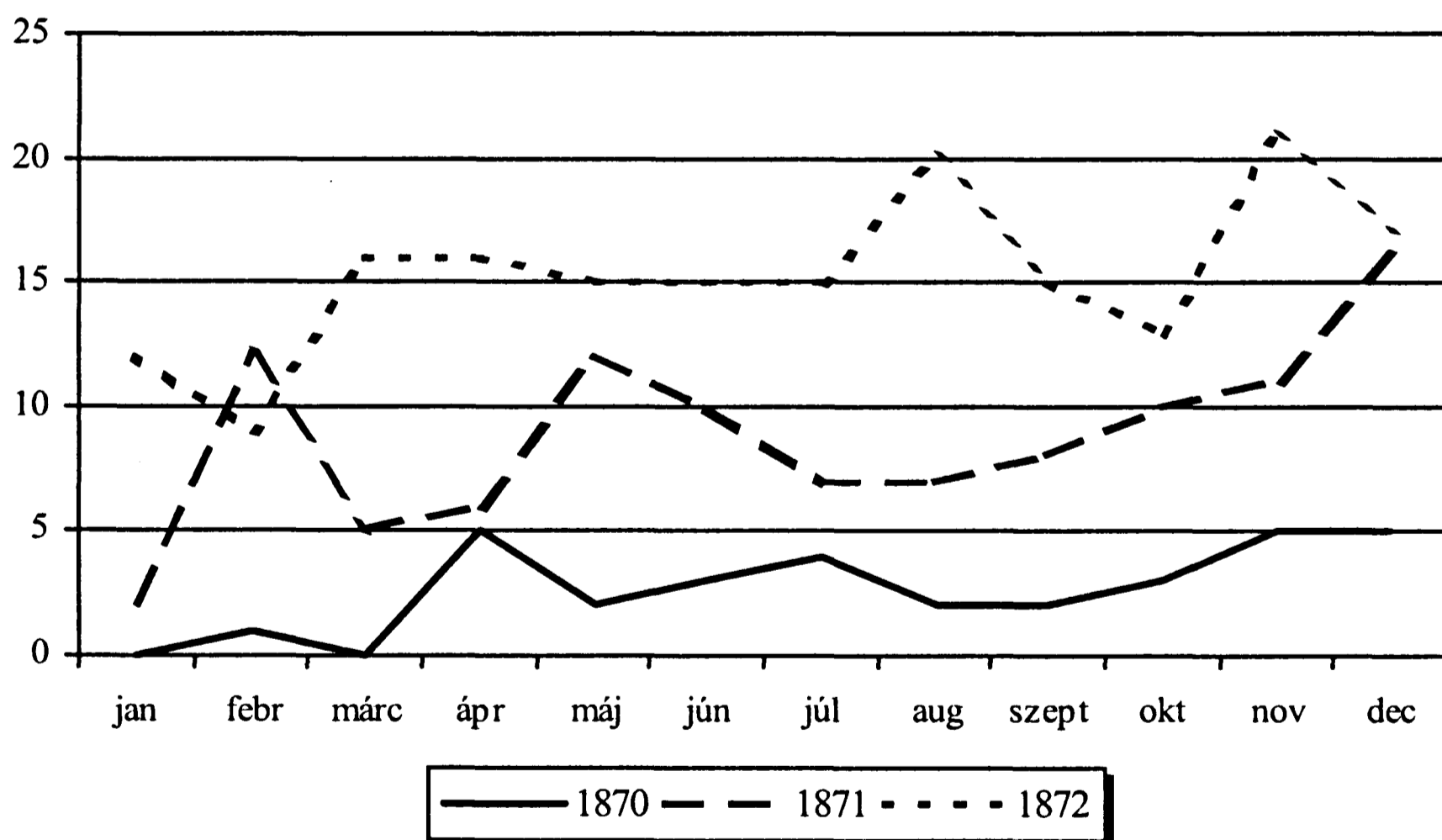
2. Az elhunytak korcsoportok szerinti összetétele

életkor (év)	-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-
A korcsoport aránya az összes rabhoz képest (%)	1,9	20,6	35,2	23,7	13,5	5,1
Korcsoport elhunyt tagjainak aránya az elhunytakhoz képest (%)	1,7	21,9	28,9	25	13,8	8,7
Korcsoport elhunyt tagjainak aránya a saját korcsoportához képest (%)	23,3	27,9	21,6	27,7	26,9	45,6

A táblázat adatai egyértelműen azt mutatják, hogy a letartóztatottak között a 31–40 éves, fizikai és szellemi ereje teljében lévő korcsoport emelkedik ki. Az elhunytak között is – létszámukból következően – viszonylag magas az arányuk. A saját korcsoporton belüli halálozási ráta viszonylag kiegyenlített, egyedül a 61 éven felüliek csoportja emelkedik ki. Összességében tehát megállapítható, hogy az időseket leszámítva az életkor nem tekinthető meghatározónak, mert a rabok átlagéletkora 40,5 év, a börtönben elhalálozottaké pedig 41,5.

A börtön celláinak elemzésénél kitértünk a zárkákban található kályhák és pokrócok viszonylag alacsony számára, a téli ruházat hiányára. Ennek alapján feltételezhető, hogy a hideg téli időjárás hozzájárult a rossz fizikai állapotú rabok megbetegedéséhez és halálához.

3. Időciklusok és elhalálozás

A grafikon arról tanúskodik, hogy a halálesetek egy-egy hónaphoz, vagy évszakhoz kötődő emelkedéséről nem beszélhetünk. A növekedés hullámokkal tagolt, de hosszabb időtávban folyamatos. A rendelkezésünkre álló adatok alapján azonban semmiféle

magyarázatot nem adhatunk arra, hogy miért stagnált illetve csökkent több alkalommal hónapokon át az elhalálozások száma és utána miért indult emelkedésnek.

Az idézett 1867. évi országos vizsgálat szerint a megbetegedett rabok többnyire 14-17 hónap fogság után veszítették életüket. Az ő esetükben már bírósági ítélet utáni büntetésről van szó, de a jelentésben csak egyetlen utalást találunk arra, hogy mennyi ideig tartott a vizsgálati fogság. A Szamosújvári börtönben ekkor 10 vizsgálati fogoly volt, „kiknek némelyike saját állítása szerint évek óta nem volt kihallgatva.” (Hivatalos jelentés 1868: 54). A korabeli hivatalos vagy félhivatalos beszámolókból is a legkülönbözőbb adatokkal találkozhatunk. A Jekelfalussy József által szerkesztett és 15 év átfogó vizsgálatát tartalmazó kötet szerint a Curia ítéletéig számolt előzetes fogság az ügyészégi fogházakban 1872-ben 47, 1886-ban 64 nap, a járásbírói fogházakban 1872-ben 11, 1886-ban 18 nap (Jekelfalussy 1887: 25). A szegedi Csillag börtön működésének első évében, 1885-ben a 216 letartóztatottból 100 fő 1-12 hónapot, a többiek ennél kevesebbet töltöttek előzetesben.

Az 1869-1872 közötti szegedi időszakot vizsgálva minden évben az első 30 letartóztatott adatait vettem figyelembe. Ismereteim szerint ezen idő alatt a fogvatartás körülményeiben – amint azt már korábban kifejtettem – döntő változás nem történt, ez tehát nem befolyásolhatta az elhalálozások számát.

4. A letartóztatás idejének és az elhunytak számának összefüggései

Letartóztatás éve	1869	1870	1871	1872
Börtönben töltött idő (hónap)	36,4	26,6	21,5	10
Elhunyt (%)	41,3	42,2	18,8	4,5

A táblázat adatai szerint az első évben letartóztatottak átlagosan több, mint három évet töltöttek vizsgálati fogságban és 41,3 %-uk ez alatt az idő alatt a börtönben életét veszítette. Az 1870-ben őrizetbe vetteknél a fogvatartás hossza csaknem 2/3-ára csökkent, a halálozások száma azonban kismértékben még növekedett is, tehát a 26,6 hónap a túlélésre még mindig viszonylag kevés esélyt adott. A döntő változás a következő évben következett be, ami az 1872-ben letartóztatottaknál még hatványozottabban jelentkezett. A vizsgálati fogság idejének hosszában, majd annak csökkenésében Ráday nem játszott szerepet. A növekedés fő oka az volt, hogy a kirendelt bíróság nem tudta feldolgozni a hatalmas peranyagot és az ítélezés elhúzódott. A királyi biztosságot 1872 végén feloszlatták, a rabokat 1873 áprilisában elszállították Szegedről, ezért a fogságban töltött idő jelentős csökkenése talán ezzel is magyarázható.

KÖVETKEZTETÉSEK

Kutatásaink eredménye egy mondatban a következőképpen foglalható össze: nem zárható ki a szegedi vizsgálati foglyok – inkább lelki, mint fizikai – kínzása, de a börtön körülményei olyan megterhelést jelentettek, ami hosszú távon önmagában is magyarázat lehet a nagyarányú elhalálozásra.

Az egyetlen bizonyíték, ami a rabok bántalmazását bizonyítja, egy 1870 augusztusában keltezett, aláírás nélküli, de stílusában Rádayt idéző „bizalmas regulativa”, ami a vizsgálóbírókat a következőképpen utasítja: „A tapasztalás által okulva, fájdalom kénytelen vagyok átlátni azt, hogy némely makacs és ravasz egyénnél egyedül a testi megfenyítés vezet eredményhez, azonban szigorúan elvárom a vizsgáló uraktól, hogy ezen – kivált most már nem helyeselhető és nagyrészt feleslegessé vált – vizsgálati eszközhöz csakis oly esetekben nyúljanak, amidőn többé minden más mód, a próbára tett kitartó türelem daczára is hatástalannak bizonyult és ekkor is csak ha a kívánt felderítés nagyon kiváló érdekű és mások sorsának könnyítése vagy ártatlanok szenvedéseinek elhárítása [...] tekintetéből [...] mégpedig a vizsgálóbíró teljes meggyőződése szerinti biztos konok és bűnös egyéneknél.”³⁴ Ezen túlmenően több esetben bizonyítható, hogy a nyomozást végző személyek a lelki terror minden elképzelhető eszközét bevetették. Előfordult, hogy a kiéhezett embereket sós hússal „vendégelték meg”, ami után napokig nem kaptak vizet. Letartóztatták és börtönbe zárták feleségüket, gyermekeiket és csak a családfő vallomásának megtétele után bocsátották őket szabadon. A hasonló esetek felsorolását még lehetne folytatni, de a legtöbb embert legalább annyira megviselhette saját sorsának kilátástalansága, mint a börtön körülményei. Sokukat egy egyszerű feljelentő levél vagy egy haragosuk vallomása alapján igazságtalanul tartóztatták le és nem tudhatták, hogy meddig tart a vizsgálati fogság, mikor lesz – ha egyáltalán lesz – bírósági tárgyalás.

Ráday fegyelmezett tisztviselőként, ugyanakkor kreatív vezetőként teljesítette a rá kirótt feladatot. Rendkívüli alapossággal válogatta ki beosztottait, kezdetben ellentmondást nem tűrően osztogatta parancsait, de rövid idő után a napi ügyek intézésének jelentős részét átadhatta alárendeltjeinek. A vár átalakításakor és a börtön berendezésekor is elsősorban a célszerűséget tartották szem előtt. A tömlöc – annak ellenére, hogy színvonala egy-egy esetben meghaladta a hasonló magyarországi intézeteket – hűen tükrözte a korszak bűnözőkről vallott felfogását. A gondolkodásmód és a gyakorlati törekvések egyaránt azt a nézetet tükrözik, miszerint a királyi biztosság a gyanúsítottak elfogásával és vallomásuk felvételével teljesítette eredeti feladatát. Emberiességi szempontból igyekezett ugyan az életben maradás feltételeit megteremteni, de egyébként minden további felelősséget, így a hosszú bírósági procedúra ódiumát is elhárította magától.

Adataink szerint tehát nem elsősorban Ráday Gedeon okolható a sok haláleset miatt. Tevékenységének mérlege ennek ellenére már a kortársak szemében is meglehetősen kétértelmű volt. Sikerült az Alföld jelentős részén korábban soha nem látott közbiztonságot teremtenie, de sokak szerint ezt olyan módon érte el, amelyek egy többé-kevésbé demokratikus eszközökkel kormányzott országban elméletileg nem alkalmazhatóak.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Országos Levéltár, Szegedi Királyi Biztosság
Magyar Országos Levéltár, Belügyminisztérium, Elnöki iratok

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Gyáni Gábor 1998: A regulázó gondoskodás. In: Léderer Pál–Tenczer Tamás–Ulicska László (szerk.) „*A tettetésnek minden mesterségeiben jártasok.*” *Koldusok, csavargók, veszélyeztetett gyerekek a modernkori Magyarországon.* Budapest, Új Mandátum 11-28.
- Hivatalos jelentés az országos fegyintézetekről az 1867. évben.* 1868: Buda, Egyetemi Nyomda
- Hivatalos statisztikai közlemények.* 1868: I. évf. I. füzet. Pest, Földm., Ipari- és Kereskedelmi Minisztérium
- Jávor Kata 2000: A magyar paraszti erkölcs és magatartás. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.) *Magyar Néprajz VIII. Társadalom.* Budapest, Akadémiai Kiadó 601-692.
- Jekelfalussy József 1883: *Hazánk bűnügyi statisztikája 1873-1880.* Értekezések a nemzetgazdaságtan és a statisztika köréből I. köt. 5. sz. Budapest, MTA
- Jekelfalussy József (szerk.) 1887: *Fogházaink állapota 1872-1886.* Budapest, Statisztikai Hivatal
- Kisbán Eszter 1997: Táplálkozókultúra. In: Balassa Iván (főszerk.) *Magyar Néprajz IV. Életmód.* Budapest, Akadémiai Kiadó 417-584.
- Mezey Barna 1995: *A magyar polgári börtönügy kezdetei.* Budapest, Osiris-Századvég
- Móra Ferenc 1943: *A Sándor körül.* Budapest, Révai
- Nagy Czirok László 1962: *A Ráday kor s a szegedi vár titkai.* Kiskunhalas
- Szarvas Zsuzsa 2000: Kiskereskedők. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.) *Magyar Néprajz VIII. Társadalom.* Budapest, Akadémiai Kiadó 362-390.
- Szilágyi Miklós 2000: Törvények, szokásjog, jogszokás. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.) *Magyar Néprajz VIII. Társadalom.* Budapest, Akadémiai Kiadó 693-759.
- Török Kálmán 1886: *Emlékirat a szegedi kir. kerületi börtön és kir. törvényszéki fogházakról.* Szeged, Engel

ÚJSÁGOK

A Hon
Közrendészeti Lap
Szegedi Híradó
Világ